

ЗАЛІЗНІ КОЛЯДНИКИ

І знову ніч стоїть. Свята
І знову зорі — ясні.
І колядують знов літа,
Що — смолоскип погаслий.

Оце ідуть: колядники
В шинелях і шоломах.
На брови сів іней важкий,
На плечі сіла втома.

О, на кільчастих дротах їм
Пошарпалися ноги:
Пройшли вже стільки Україн
І стільки літ дороги...

А нині є такі вікна,
Що снігом їх задуло:
За ними мати не одна
Не вірить: Це — минуло.

І дожидає, що прийде —
І в сінях крісом стукне,
Відчинить двері — й молоде
Щось в хату святом дмухне...

...О, до тих мам, до тих вікон
У ніч святу, різдвяну
Прийдуть ці тіні гусаком
І під вікном всі стануть —

І материнський теплий зір
Пізнає свого сина,
Що зза далеких, ясних зір
На коляду прилинув.

Він матиме важкий шолом
І очі мрійні, юні
І в ніч Різдвяну за столом
Присяде у задумі.

Михайло Грушевський

Перший Президент Української Держави, історик — політик — культурний діяч

Написав: Д-р Микола Андрусак.

Носій національно-державної ідеї відродженого українського народу був нащадком козацького роду Грушів у Чигиринщині; згодом з Грушів стали виходити священики, які й змінили своє прізвище на Грушевських. Михайло народився дня 29 вересня 1866 р. в Холмі, де його батько Сергій був учителем уніятської середньої школи. В цьому західньо-окраїнному українському городі пробув Грушевський до 1869 р.; в 1870—78 рр. живе він знову в Ставрополі за Кубаню, себто на східних окраїнах української національної території. Відтак перебуває поза нею у Владикавказі і Тифлісі, звідки відвідує часом Україну, про якої красу залишилися спогади з дитячих літ. В 1884 р. пробує свого письменницького талану, в 1886—90 рр. студіює на київському університеті, при чому на 1887 р. припадають початки його наукової праці. В 1894 р. дістає за порученням свого професора Володимира Антоновича катедру „всесвітньої історії з спеціальним оглядом на історію Сходу Європи“ на львівському університеті. Таку урядову назву мала катедра української історії, тому що — на думку австрійського уряду — „die ruthenische Geschichte ist keine konkrete Wissenschaft“.

З приїздом до Львова вносить оживлення в діяльність Наукового Т-ва ім. Шевченка. В 1895 р. стає редактором „Записок НТШ“, в 1897 р. головою НТШ, на якому становищі видержує до світової війни. З її початком виїжджає до Києва, де його арештують російські влади й вивозять у глибоку

Росії. Із заслання вертає в березні 1917 р. і обіймає провід першого парламенту відновленої української держави — Української Центральної Ради. Після гетьманського перевороту в квітні 1918 р. усувається якийсь час від політичної праці. В 1919 р. виїжджає за кордон і бере живу участь у діяльності партії соціалістів-революціонерів. В 1924 р. вертає до Києва, де при Укр. Академії Наук, якої членом став у 1923 р., організує Історичну Секцію; незвичайно буйну її наукову працю припинює більшовицький уряд з кінцем 1930 р. самогож Грушевського засилає з початком 1931 р. до Москви. Проживаючи на засланні в злиднях Грушевський занедужує; його перевозять на лічення до Кисловодська на Кавказі, де він умирає дня 25 листопада 1934 р.

У своєму короткому нарисі обмежуся до його характеристики як історика, політика й культурного діяча.

Як історик не має Грушевський під оглядом великої ерудиції собі рівного навіть серед чужих. Ніякий нарід не видав у новіших часах такого історика, який би основно джерельно прослідив минуле свого народу на протязі його існування; матеріал для дослідів історії поодиноких народів такий обширний, що історик мусить обмежити свої досліді тільки до одної епохи (добі). Не те бачимо у Грушевського; він опрацював історію українського народу на цілому просторі його історичного існування на основі джерел починаючи першими вістками про територію нинішньої

України та допроваджуючи її до початків II половини XVII, себто до смерті Богдана Хмельницького.

В який спосіб опанував Грушевський такий великий засіб історичних матеріалів? Очевидно, помічні були його учні на львівському університеті, які розроблювали різні теми з історії України, збирали сирий матеріал. Після повороту до Києва в 1924 році М. Грушевський аж до 1930 року згуртував в Історичній Секції при УАН молодих істориків, які під його проводом розробляли матеріал, починаючи від половини XVII. ст. Численні історичні причинки його і згуртованих біля нього істориків у виданнях УАН 1924—30 рр. заповідали, що йому вдасться довести історію України аж до найновіших часів. Сам він при редагуванні дослідів молодих істориків давав свої цінні уваги, які, як також і його статті присвячені історії України від смерті Хмельницького до останніх часів, свідчать, що не було для нього ні одної сторінки історії України, до якої б він не знав досить докладно джерельного матеріалу.

Його історичні праці, чи 9-томова „Історія України-Руси“, чи розвідки з обсягу питань, яких вона ще не вхопила, визначаються бистрою аналізою джерел і строгим критицизмом. При писанні історії України Грушевський поклав собі за завдання звести до купи й проаналізувати всі вістки про життя й побут українського народу від найдавніших часів і дати образ його політичного, соціально-економічного й культурного розвитку. Тому що перед ним ніхто з українських істориків не пробував дати повного огляду минулого українського народу, уоснованого на старих історичних дослідях, а навіть давніші українські історики не знали як відділити історію України від історії Московщини і Білоруси. Грушевський виказав нерациональність прийнятої за російськими істориками т. зв. „звичайної схеми рускої історії“, що уосновувалася на генеалогії московської династії. На його думку те, що російські історики звали „рускою історією“, було комбінацією різних понять як: 1) історія російської держави, 2) історія Росії, себто того, що відбувалося на її території, 3) історія „руських народностей“, 4) історія московського народу. При тому вказував він російським історикам потребу, обробити початки історії Московщини, а не додавати до неї київського початку. Треба тут додати, що новіші російські історики, починаючи Пресняковом, прийняли цю увагу Грушевського і є вже історичні досліді, що висвітлюють минуле Московщини окремо від України.

Своїми послідовними дослідями минулого українського народу Грушевський розяснив наше національне „я“, вивів наш народ з сумерку сумнівів і непевности щодо походження; своєю строго науковою „Історією України-Руси“, дав він українській нації правну основу на належне її ім'я та самостійне горожанство в світі. В протилежності до давніших українських істориків, що обробляли монографії поодиноких князів, гетьманів і різних діячів, Грушевський свою „Історію Укра-

їни-Руси“ присвятив минулому цілої народньої маси, якої змагання підчеркує, а ролі її керманців незначно видвигає понад неї. При обговорюванні конфліктів між народньою масою і її керманцями симпатії Грушевського все по боці маси, бо він уважав, що „в конфліктах народу і влади вина лежить по стороні влади, бо інтерес трудового народу — це найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його право обрахуватися з нею“. Через те його симпатії є по боці т. зв. татарських людей, що воювали проти короля Данила, а навіть Богдана Хмельницького не хвалить, коли цей розраховується з бундючою козацькою черню.

Але не треба думати, що через те історичні досліді Грушевського є тенденційні, що він викривлює факти, як це робить йому закиди дехто з істориків під впливом своєї монархічної, чи марксистської ідеології. Грушевський, як це признають і чужі історики, ніколи не старався замовчувати фактів, хоча б йому неприємних. Все у своїх дослідях був вірний змаганням до наукової правди і кермуючись тим, висвітлював однаково й часи національного підєму й часи занепаду і був тієї думки, що хоча „невеселий переважно образ дає нам наша історія, сумніший може часом ніж інші, але суспільність, що має віру в себе, мусять мати і відвагу глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу. Пізнайте правду, і правда висвободить Вас!“ — писав він у передмові до I-го тому своєї „Історії України-Руси“.

Досліджуючи історію українського народу в усіх об'явах його життя й побуту, Грушевський мав до діла не тільки з історичними актами, літописами, але і з народньою творчістю. Тому не диво, що його досліді сягають в ділянку української етнографії, літератури й інших споріднених з історією й допоміжних її наук. Вже в своїх історичних працях подає він багато матеріалів з ділянки своїх археологічних, соціологічних, етнографічних і літературних дослідів, багато місця присвячує при обговорюванні культурного життя України її літературі. Після визвольної війни, перебуваючи на еміграції, позбавлений доступу до архівних матеріалів, й через те не маючи змоги продовжувати своєї „Історії України-Руси“, він почав обробляти окремо історію української літератури; продовжував її огляд і після свого повороту на Україну. В 5-ох томах допровадив він її менш-більш до кінця XVI ст.; деякі розділи призначені до дальших томів цієї літератури оголошував він у часі свого заслання в російській мові у виданнях Ленінградської Академії Наук.

Як історик Грушевський не міг стояти осторонь від об'явів сучасного йому українського життя. Він був власне одним з тих істориків, що вміють актуальні проблеми сучасності піддержувати засобом свого історичного знання. Завдяки тому розвинув він широку публіцистичну діяльність, що вяжеться з його політичними виступами. Його політичний світогляд, оснований подібно як і його історіософія, на традиції українського на-

родництва; Грушевський є того погляду, що провідник народу мусить іти за його масами. Очевидно, це його послідовне становище в політиці пімстилося на ньому опісля трагічно.

Козацькому нащадкові, уроженцеві разураз страждаючого Холму, учневі шляхтича-хлопмана Вол. Антоновича припала роля зеднати духово роздертий кордоном укр. народ, слабкі нитки галицько-придніпрянських взаємин замінити сильним ланцюгом. Не легке було це завдання, бо у відмінних умовах витворилися ріжницї в світоглядї придніпрянця й галичанина. Грушевський, що прибув у 1894 р. до Галичини, пізнав, що галицькі українці, про яких національні змагання із захопленням оповідали придніпрянські відвідувачі Галичини, не мають нічого в собі революційного, героїзм галичан є пасивної натури, вони задоволені „політикою малих діл“. Прибув він саме в часі т. зв. нової ери, спроб порозуміння українсько-польського, якого хотіли й деякі придніпрянські діячі, які раніше цікавилися Галичиною, як от П. Куліш, О. Кониський й В. Антонович. Останній, поручаючи свого учня на університетську катедру у Львові, сподівався, що Грушевський піде назустріч польсько-українського компромісу. Але Грушевський не вважав за відповідне посвячувати українську національну ідею для „політики малих діл“. Він, подібно як давніше Михайло Драгоманів уважав зовсім слушно, що перш за все Австрія повинна задовольнити всі українські національні домагання, а щойно тоді може числити на симпатії усіх українців. А що австрійський уряд, залежний від польського *placet*, дуже мінімально задовольняв українців, Грушевський накликавав, очевидно безуспішно, галицько-українську політичну репрезентацію до опозиції супроти уряду. Його обурювало це, як могли представники народу, розстрілюваного жандармами в часі виборчих віч, беззаконно упослідженого щодо прав у своїй батьківщині, одобрювати поневолення сербського народу в Босні та Герцеговині. Але хоча його думки зовсім самостійницької політики не прийняли галицько-українські політики перед світовою війною, все таки перенялася нею тодішня університетська молодь.

Тому не диво, що Грушевський, заведений на старшому галицькому громадянстві, пізніше, в часі будівництва української держави над Дніпром, не тримався старих придніпрянських діячів і уважав за відповідне пристати до партії палких, молодечих соціалістів-революціонерів. Знеохочений в Галичині опортунізмом старшої генерації уважав, що тільки з молодими вдасться щось зробити, для них треба будувати державу, яка повинна відповідати їхнім партійним вимогам. Таке його становище було також послідовністю його народницького радикального світогляду, який зрештою всуміж з романтичним хуторянством, плеканим відродженою українською літературою, був у моді у всіх тодішніх наших національних діячів. Не Грушевський одинокий відповідає за занедбання Центральної Ради в організуванні українського війська, за несправність державного апарату в її часах, за упадок української держав-

ности. Наші державні змагання не увінчалися успіхом і на Придніпрянщині і в Галичині тому, що в нас до часу наших визвольних змагань українські політичні діячі не привязували ваги до справжнього політичного й мілітарного виховання народу, потрібного без сумніву для вдержання держави. Гр. як політик стояв без сумніву вище від короткозорих галицько-українських політиків, вибізався понад голови придніпрянських політиків, одначе в політиці був він радше теоретик, до тогс народницький принципіаліст. Але в 1917 р. не було нікого, хтоб його заступив, а навіть ті, що повалили Центральну Раду, самі не зуміли нічого створити, прималися на німецьких багнетах, упали, коли їх не стало.

Незаперечені заслуги має Грушевський як культурний діяч, як організатор українських наукових товариств та літературно-наукових видавництв. Його заслуги на тому полі були недоцінювані в нас тоді, коли він стояв на чолі НТШ. Щойно тепер, коли бачимо занепад наукової діяльності НТШ, за його наступників, можна пізнати, яку людину втратила українська нація в Грушевському. Хоча деякі галицькі вчені вели перед війною кампанію проти Грушевського в НТШ так, що він з огірченням хотів покинути Галичину, все таки опісля через те не занехав звязків з Галичиною. Цікавився аж до останніх хвилин своєї волі долею НТШ, вказував напрямні для його наукової діяльності, а доки міг, навіть спомагав НТШ.

Крім оживлення наукової діяльності НТШ, яке за часів його проводу прибрало дійсно вигляд Академії Наук, Грушевський для оживлення літературного руху оснував у 1898 р. „Українську Видавничу Спільку“ та „Літературно-Науковий Вістник“, згодом „Т-во прихильників укр. літератури, науки і штуки“. Після першої російської революції в 1905 р. переносить частинно згадані наукові видавництва до Києва, де організує в 1908 р. також „Українське Наукове Т-во“. Не устає його науково-організаційний хист і тоді, коли мусить покидати Україну; на еміграції основує в 1920 р. у Відні „Український Соціологічний Інститут“, якого діяльність припинюється з хвилею повороту Грушевського на Україну.

Після повороту до Києва в 1924 р. оснував він при Укр. Академії Наук Історичну Секцію і з великим розмахом вів тут науково-видавничу працю, яку припинив большевицький уряд з кінцем 1930 р., заборонюючи одночасно поширювати „контрреволюційні“ праці Грушевського. Нема від того часу ні одного випуску УАН, в якому б ріжні марксистські псевдонауковці не кричали на Грушевського за його „контрреволюційність“.

Помер цей перший голова відновленої української держави і невислущий робітник української науки, з під якого пера появилися понад 2 тисячі творів (наукові розвідки й статті, рецензії, публіцистичні писання, белетристика), поза її межами подібно як колись козацький речник незалежності України гетьман Петро Дорошенко. Помер як страдалець разом і з своїм народом за Україну і за свободу слова науки.